

привнесення релігійного фактору в політику, замість очікуваного сприяння розвитку обох інститутів, на практиці призводять до ускладнення, суперечливості, додаткової конфронтаційності політичного процесу, звуження можливостей сторін відносин діяти самостійно, виважено, відповідно до своїх програм та статутних документів. Констатовані складнощі по лінії "церква – політичні партії" у сучасній Україні є закономірними складнощами екстенсивного та інтенсивного росту, наслідок непростого набуття досвіду діяльності церков та релігійних організацій в умовах зростаючої свободи совісті, релігійної свободи. У ході становлення України як правової держави, мінімізації залежності конфесій від державно-адміністративного ресурсу, усвідомлення церквами, релігійними організаціями, що їх майбутнє залежить не від близькості до владних структур, партій чи харизматичних лідерів, а від них самих, в країні складатимуться умови для подальшої нормалізації й поліпшення міжконфесійних відносин.

5. СВОБОДА ВІРОСПОВІДНОГО ВИЯВУ В УКРАЇНІ

Означена проблема за своєю суттю є надзвичайно делікатною, суспільно-чутливою та екстраординарною в широкому контексті тих демократичних процесів, які відбуваються в Україні, тих трансформацій, що властиві всім сферам буття українського соціуму, в т.ч. й його віросповідній царини.

У цьому зв'язку необхідно взяти до уваги і такий винятково важливий фактор як глобалізація, що останніми роками суттєво впливає як на соціально-економічні, політичні, духовні та релігійні процеси, що відбуваються в Україні, так і на екзистенціальну їх складову, а в цьому аспекті – й на поглиблення і/або розширення простору свободи та прав людини, зокрема свободи її віросповідного вияву. Однак ми маємо враховувати те, що глобалізація, яка розглядається як метатенденція розвитку людства, є амбівалентною: з одного боку, вона постає необхідною і конструктивною, а з іншого – несе серйозний деструктив, непоправиму шкоду, зокрема для культурної та духовної сфери в окремих країнах. Відчутним є процес стандартизації, універсалізації царини прав і свобод людини, який не завжди корелюється з традиціями, ментальністю окремих народів, етно-національних утворень. У культурі, як, зокрема, і в релігійній сфері (в т.ч. й в Україні), швидкими темпами йде процес

плюралізації. Розширюється спектр релігійного середовища. Ці процеси, як показує аналіз, нерідко пов'язані з релятивізацією норм і цінностей, в т.ч. й віросповідних. Зрозуміло, що в умовах реальної поліконфесійності, утвердження принципів релігійного плюралізму, релігійна віра в її конкретному особистісному віросповідному вияві піддається певним випробуванням при порівнянні з іншими віросповіданнями, спокусам до зміни віри. При цьому варто врахувати, що розширюються й можливості вибору того чи іншого віровизнання в контексті їх компаративного аналізу та внутрішньо вільного сприйняття особистістю співвідносних її пошукам, потребам її життя віросповідних парадигм, релігійних цінностей. Разом з тим, означене зростання числа альтернатив віросповідного самовизначення в площині поліконфесійності, а відповідно - можливостей для вільної зміни особистістю релігійної ідентичності, нерідко веде до напруженості як у середовищі того чи іншого релігійного утворення, так і (частіше всього) у відносинах між конфесіями, виявляється у взаємному звинуваченні в прозелітизмі, в абсолютизації свободи останнього. Зауважимо, що в цьому аспекті продукується й більш активно виявляє себе релігійне інакодумство. А воно, як відомо, є об'єктивним і непереборним навіть у релігійній ортодоксії.

Це породжує несприйняття, а, часто-густо, навіть і заперечення з боку окремих релігійних інституцій, їх ієрархів як принципів свободи совісті, свободи віросповідання, так, зокрема, і свободи в релігії (церкві), а також прагнення з їхнього боку унеможливити повноцінне здійснення свободи віросповідання для прихильників неорелігій, які, на їхню думку, маніпулюють свідомістю людей і сприяють спустошенню їхніх душ [Див.: Киселєв Г.С. Смыслы и ценности нового века // Вопросы философии. – 2006.- №4. – С.5].

Отже, при експлікації такої непростой проблеми як свобода віросповідного вияву в її сучасному прочитанні (зокрема, в українському правовому просторі) маємо враховувати як *уже означені нами* різні аспекти, а також і ті, що стосуються понятійного апарату, адекватності в їх застосуванні, а також суспільно-політичні, правові фактори. Відтак маємо зважити на діалектику об'єктивних і суб'єктивних чинників, які впливають на рівень свободи віросповідного вияву, на можливість її здійснення.

На наш погляд, коли ми говоримо про свободу віросповідного вияву, то маємо передовсім на увазі свободу практичної (в публічному вимірі) реалізації завізованого совістю особистості

віросповідного вибору, як одноосібно, так і спільно з іншими, приватно чи прилюдно.

Таким чином, поняття «свобода віросповідного вияву» характеризує можливість вільної релігійної самореалізації, самоствердження віруючої особистості (чи віруючих особистостей) в площині її (їх) віросповідного самовизначення, тих релігійних життєво смислових координат, норм і цінностей, які вона (вони) визначила(-ли) основою свого буття.

Зауважимо, що таке (вільне, без силування) самовизначення в одній із важливих сфер духовного життя – у царині релігії – ми характеризуємо через поняття «свобода віросповідного вибору» або ширше – «свобода віросповідання». В процесі такого самовизначення індивід добровільно (без примусу) вибирає серед релігійного розмаїття конкретне віросповідання (православ'я, католицизм, протестантизм, іудаїзм, іслам, буддизм, якийсь нетрадиційний напрям та ін.), конкретну віросповідну парадигму, цінності, а не релігію взагалі.

Свобода віросповідання структурно включає:

а) *свободу вільного вибору* людиною конкретного віросповідання;

б) *свободу мати, приймати та змінювати* своє віросповідання;

в) *свободу мислити, вірити, безперешкодно дотримуватися* своїх віросповідних переконань, пропагувати їх;

г) *свободу релігійного самовираження, що передбачає* сповідування своєї віри, індивідуальне чи колективне здійснення прилюдних, приватних богослужінь, релігійних обрядів, приписів, ритуалів свого віросповідання, будувати своє життя в рамках цінностей останнього;

д) *свободу одержувати і використовувати релігійну інформацію*, набувати релігійних знань через систему релігійної освіти, забезпечувати відповідне навчання своїх дітей;

е) *свободу проголошувати суть своєї віри суспільству та органам влади;*

є) *свободу створювати релігійні організації, шукати членства в них, а також залишати такі спільноти..*

Означені елементи структури свободи віросповідання відображають особистісні аспекти цієї свободи. У своїй основі вони стосуються передовсім сфери совісті віруючої людини. Будь-який віросповідний вибір потенційно несе в собі потребу зовнішнього (публічного) вияву. Цей вияв особистістю своїх релігійних переконань, узгодження з їх суттю нею своїх вчинків, дій,

життєдіяльності є одним із найважливіших аспектів свободи віросповідання – свободи самореалізації.

Прагнення до реалізації вільно вибраних й усвідомлених віросповідних цінностей та ідеалів, які набули суб'єктивно-особистісного змісту, статусу переконання і утворюють чіткий мотиваційний каркас її релігійно-життєвого буття, має своїм наслідком (постає необхідністю) зовнішній, публічний їх вияв, що прослідковується у свободі сповідувати свою релігію (одноособово чи спільно з іншими) прилюдно чи приватно: в богослужінні, вченні, виконанні й дотриманні релігійних ритуалів та обрядів, у поведінці й релігійній діяльності. Означені принципи свободи віросповідного вияву є надзвичайно важливими в контексті особистісної чи колективної релігійної самореалізації.

Одним із важливих моментів у процесі релігійної самореалізації є подолання впливу, «авторитарного слова», звільнення від нього й сприйняття «слова, внутрішньо переконливого»: «Нехай кожен за власною думкою тримається свого переконання» (Рим. 14:5).

Важливим є й те, що в узагальнюючому аспекті релігійну самореалізацію (свободу віросповідного вияву) можна одночасно розглядати як спосіб формування й засіб досягнення певної мети в сакралізованому контексті буття як на індивідуальному, так і на спільнотному рівнях.

Як бачимо, свобода віросповідного вияву найбільш актуального свого звучання (присутності в публічній площині) набуває в процесі саме релігійної самореалізації віруючої особистості чи релігійної громади. Відтак свобода віросповідного вияву має дві форми свого буття - індивідуальну й колективну. В означеному аспекті, з одного боку, йдеться про тих віруючих, які «вірять, але не належать», – тобто їхня віросповідна практика є приватною, індивідуалізованою у своєму публічному вияві, а з іншого – про тих, які «вірять і належать». Тут маються на увазі ті, хто віддає перевагу колективній формі реалізації свого віросповідного вибору. Перша і друга форми мають різну, хоча за окремими параметрами й близьку, правову регламентацію з боку держави. І це слід брати до уваги. Для індивідуальної форми вияву свободи віросповідання в сучасних умовах релігійного буття в Україні практично не існує застережень, які б виходили за простір дій демократичних принципів, суперечили б вимогам Конституції держави, міжнародних правових документів. На це, до речі, звернута увага в «Доповіді бюро Держдепартаменту США з питань

демократії, прав людини і праці американському Конгресу» від 29 вересня 2006 року. В ній чітко відзначено, що в Україні «не зафіксовано змін шанобливого відношення до свободи віросповідання» [Див.: Релігійна панорама.-2006. - №10. – С.49].

Власне, держава встановлює правові межі дозволеного у площині свободи віросповідного вияву: діяльність, вчинки, дії індивіда в контексті свого релігійного самовизначення. Право в даному аспекті (зокрема й в Україні) покликане охороняти совість особистості від зовнішнього силового (авторитарного) спонукання, в процесі як її самовизначення, так і самореалізації. Свободу віросповідного вияву в означеному аспекті ми розглядаємо не лише в площині дії принципу **«свободи від»**, а й як важливий аспект **«позитивної свободи»** - **«свободи для»**. Маємо взяти до уваги, що в практичному сенсі ці своєрідні «іпостасі» свободи знаходяться в тісній взаємодії та взаємозалежності. Не може бути повноцінною в реалізаційному аспекті «свобода для» без наявності в суспільному просторі справжньої, законодавчо оформленої «свободи від». Зауважимо у цьому зв'язку, що свобода віросповідного вияву (як у площині «свободи для», так і «свободи від») не є безмежною. В сучасній Україні вона має чітко окреслені межі, простір своєї публічної актуалізації і «підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України» [Див.: Свобода совісті та віросповідання у контексті міжнародних й українських правових актів та релігійних документів. – К.,2006.- С. 84]. Це положення діючого Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», як і проекту нової редакції цього Закону, який розробляється, чітко корелюється з відповідними статтями міжнародних правових документів [(Там само. – С.14, 15-16, 22, 40, 47)]. Вартим уваги є також той факт, що правові документи такого роду, експертні пояснення до них, наголошують на тому, що не свобода віросповідання, а саме її *обмеження*, потребують свого виправдання. Обмеження в такій чутливій сфері, як вірування людей, не можна вводити з дискримінаційною метою або ж запроваджувати дискримінаційним чином.

Разом з тим у царині публічного вияву індивідуальної віросповідної свободи (як «свободи для»), окрім певних доцільних обмежень з боку держави (законодавчо оформлених, таких, що є необхідними в демократичному суспільстві), важливим є *самообмеження*.

Характерно, що чим ширшим є реальний діапазон свободи віросповідного вияву, релігійної самореалізації віруючої особистості, тим вищим має бути рівень самоусвідомлення нею важливості й необхідності самообмеження і відповідальності в контексті реалізації означеної свободи в суспільному просторі, в площині взаємодії віруючих «Я» і «Ти» чи «Я» і «Ми». Йдеться про відповідальність віруючої особистості перед суспільством й іншими людьми, своїми одновірцями за власні вчинки, дії, поведінку, що постають як результат матеріалізації її віросповідного вибору, приписів і норм.

У релігієзнавстві свобода діяльності релігійних спільнот характеризується через поняття «свобода церкви» («свобода релігійної організації»). Останнє *характеризує ступінь автономності, незалежності релігійної організації в богослужбовій, культовій діяльності, формуванні її внутрішнього устрою структури управління; її правовий статус, можливості вільної реалізації своєї місії і тих завдань та мети, заради яких вона і створювались.*

Зауважимо, що поняття «свобода релігійних організацій» («свобода церкви») в означеному контексті постає в Україні як різновид суспільної свободи. Вона включає як свободу створення, управління та функціонування релігійних організацій, свободу релігійної практики, так і свободу господарської, фінансової і благодійницької діяльності.

Свобода віросповідного вияву (в її колективній формі) структурно охоплює:

а) *свободу* всієї сукупності богослужбової практики (богослужіння, ритуали, обряди, використання в необхідному обсязі сакральних матеріалів, предметів, літератури тощо);

б) *свободу* релігійних зібрань, створення й утримання сакралізованих місць конкретного віросповідання, зокрема пов'язаних з історією останнього;

в) *свободу* видавати богослужбову, релігійно-навчальну літературу, розповсюджувати релігійну інформацію через мас-медіа;

г) *свободу* створювати відповідно до своїх внутрішніх настанов навчальні заклади і здійснювати релігійну освіту дітей, дорослих;

д) *свободу* місіонерської діяльності;

е) *свободу* дій, внутрішньо віросповідних акцій, заходів, які стосуються віроповчальних проблем, канонічних питань.

Реалізація свободи віросповідного вияву як в індивідуальній, так і колективній формах може бути ефективною лише за умови

достатніх і ефективних державно-правових засобів забезпечення її здійснення, охорони та захисту.

Правові основи реалізації свободи віросповідного вияву (свободи релігії в загальному аспекті) закладені в Конституції України, яка у ст.35 проголошує право на свободу світогляду і віросповідання, в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації», в якому сформовані чіткі принципи, норми, спрямовані на уможливлення повноцінної свободи віросповідного вияву в українському суспільстві. До системи законодавчого забезпечення свободи віросповідного вияву слід віднести також окремі законодавчі акти України галузевого призначення, спеціальні нормативні акти Кабінету Міністрів України, відповідні укази й розпорядження Президента України. Відзначимо, що в центрі зазначеної системи – людина, честь, гідність і свобода совісті якої, її недоторканість, визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Отже, можемо констатувати, що система державно-правового забезпечення свободи релігії (в т.ч. й свободи віросповідного вияву) в Україні постає як комплекс взаємозпов'язаних і взаємодіючих нормативно-правових передумов, юридичних заходів та загально-соціальних умов. Вона є сукупністю можливостей для повної її реалізації, охорони і захисту [Див.: Волинка К.Г. Теоретичні аспекти механізму збереження прав і свобод особи// Держава і право. Збірник. – К., 2000. – С. 79]. Означена система містить і гарантії забезпечення свободи віросповідного вияву. Гарантії у своєму сутнісному вираженні – це своєрідна матриця юридичних, соціально-економічних заходів, умов, можливостей, завдячуючи яким ефективно здійснення, захист права на свободу віросповідного вияву стає реальністю. До таких гарантій в Україні у першу чергу варто віднести:

по-перше, світськість держави – інституційна і функціональна позарелігійність державної влади, її світоглядна й конфесійна нейтральність;

по-друге, відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави, а школи від церкви (релігійних організацій), взаємне **визнання суверенності** й незалежності суб'єктів державно-конфесійних відносин – суворе дотримання принципу невторчання у специфічні сфери компетенції один одного;

по-третьє, рівність кожного (людини і громадянина) у правах і свободах перед законом у всіх сферах суспільного буття, незалежно від їхнього ставлення до релігії, належності до тих чи інших

конфесійних спільнот; **рівність** всіх релігій, віросповідань та релігійних організацій перед законом;

по-четверте, дотримання принципу **невизнання** державою жодної релігії як **обов'язкової**, жодної церкви (релігійної організації) – як державної.

Ці принципи (гарантії) постають основою юридичного механізму забезпечення свободи релігії, зокрема й свободи віросповідного вияву в Україні. Вони зафіксовані в Конституції України та Законі України «Про свободу совісті та релігійних організацій» [Свобода совісті та віросповідань...- С.81-82, 84-86].

Крім означених принципів (гарантій), можна назвати й ті, які розширюють можливості свободи віросповідного вияву як на індивідуальному, так і спільнотному рівні. Маю на увазі недопустимість обмежень в означеній сфері вияву віросповідної свободи, які б виходили за межі, що встановлені законом і не були б «співмірні законній меті, що переслідується». Важливим у даному аспекті постає також принцип релігійного **плюралізму**.

Саме поняття «релігійний плюралізм» характеризується не лише наявністю поліконфесійності (релігійного різноманіття), множини «форм вияву релігійних почуттів», шляхів до пізнання Бога і до спасіння, а, що особливо важливо, постає як певний стан буття релігій в суспільному просторі, в якому відсутній монополізм конкретного віросповідання, при визнанні кожним з них своєї релігійної парадигми «найбільш істиною». Релігійна плюралістична «цілісність» в Україні є дискретною. Вона не є виявом «гармонії», нерозривної єдності її складових. Відносини останніх є вільними, невпорядкованими і, на жаль, такими, що мають певний потенціал конфліктогенності.

Відтак сьогодні в Україні існує поліконфесійне середовище, яке можна охарактеризувати як «різноманітний світ особистостей», які самовизначаються у віросповідальному розмаїтті й самореалізуються в контексті свого вибору як індивідуально, так і «спільно з іншими» в релігійних спільнотах, як систему взаємодії і взаємовпливів «канонічно, організаційно й віросповідно структурованих суб'єктів». Вони певною мірою «дистанціюються один від одного, на основі статичних характеристик (своїх віровчень, догм – М.Б.), що дозволяють їм зберігати свою ідентичність» [Див.: Аринин Е.И. Религиоведение. Учебное пособие. – М., 2004. – С. 92].

В Україні (станом на 1 січня 2008 року) діє 33841 релігійна організація, в тому числі 32493 релігійні громади майже 120 віросповідних напрямів, релігійних вчень, течій. Зауважимо, що за

останні п'ятнадцять років релігійна мережа в нашій державі зросла майже на 21 тисяч релігійних організацій і нині є оптимальною для задоволення релігійних потреб віруючих [Див.: Релігійна панорама. – 2008. - №2].

У цьому аспекті важливим є те, що поліконфесійність в Україні постає як результат ефективного здійснення свободи релігії, розв'язання проблем, які виникають у цій царині. З іншого боку – релігійний плюралізм є екстраординарною передумовою свободи віросповідного вияву в основних формах її буття, за умови рівності в правах всіх суб'єктів поліконфесійного середовища, відсутності будь-якої дискримінації, ігнорування їхніх прав.

Ми вже відзначали, що надзвичайно важливим в означеному аспекті постає принцип **світськості** держави. Світська держава – це *держава світоглядно й релігійно нейтральна, інституційно і функціонально позарелігійна, діяльність структурних підрозділів якої на всіх рівнях позбавлена будь-якої релігійної санкції, впливу та контролю.*

Відтак «інституційна і функціональна безрелігійність державних інститутів», відсутність будь-якого елементу релігійного втручання в їх діяльність постає як головна зовнішня ознака світськості державної влади. Зауважимо, хоч цей принцип не знайшов свого термінологічного відображення в Конституції України, однак вся законодавча база держави й конституційний принцип відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави і школи від церкви є чітким юридично оформленим концептом світськості української держави. Його сутністю постає усвідомлення різних, функціонально визначених форм, методів, видів діяльності, а також призначення держави і релігійних організацій. Разом з тим відзначимо, що світськість держави не є перешкодою співробітництва, взаємодії державних органів і релігійних організацій, їх інститутів у вирішенні окремих проблем соціального і гуманітарного виміру. І така співпраця в Україні є. Однак викликає стурбованість тенденція до клерикалізації окремих сфер життя, які знаходяться в компетенції держави. Зокрема, це прослідковується в прагненні створити інститут капеланів в Українській армії. Це прагнення, всупереч положенню Закону «Про свободу совісті та релігійні організації», з одного боку, перейшло у стадію реалізації при мовчазливій згоді на те державних органів, а з іншого,- за активної участі політичних і владних чинників, в т. ч. й Президента України, йде цілеспрямована інкорпорація релігійного компонента в систему державної середньої і вищої освіти. При цьому поза увагою

залишаються рекомендації спеціалістів у цій сфері, науковців. Маємо явний волюнтаризм. Аналіз показує, що спроба Міносвіти України на основі розпорядження Президента В.Ющенка включити морально-етичну складову виховного процесу в системі державної освіти із залученням моральних основ, які проповідують релігійні організації, як правило, зрештою постає процесом катехізації і євангелізації, вивченням Закону Божого, причому нерідко ігноруючи при цьому потребу згоди батьків й інтереси дитини, її право на свободу совісті. Порушується принцип світськості системи державної освіти, ігнорується фактор поліконфесійності України, а також вимоги міжнародних документів з цієї проблеми, які націлюють держави на необхідність «сприйняття викладання в школах порівняльної історії різних релігій, заохочування вивчення історії і філософії релігії у вищих навчальних закладах» й наголошують на необхідності поважати у цьому дуже делікатному питанні вибір батьків і повнолітніх дітей, взагалі інтереси дитини.

В цьому ж аспекті викликають стурбованість і спроби політизації релігії та клерикалізації політики в нашій країні, використання релігії з політичною метою, особливо в період виборчих кампаній. Ці недуги в контексті світськості української держави потребують законодавчого «лікування», введення означених процесів в русло законодавчого поля і Конституції України і вимог демократії. остання, як і світськість держави, принцип відокремлення церкви від держави та школи від релігійних організацій, й постає важливою гарантією свободи віросповідного вияву, свободи кожного самостійно приймати рішення в контексті свого віроповчального самовизначення.

Зрозуміло, що світськість має смисл лише за умови забезпечення рівності можливостей для всіх релігійних організацій і віруючих на всій території країни. Отже, значущою для повноцінності свободи віросповідання є рівність релігійних організацій перед законом, незалежно від їх традиційності чи нетрадиційності, часу заснування і місця походження. Їхня свобода задоволення віросповідних потреб віруючих не залежить від влади, якщо релігійні спільноти діють у межах законів України.

В поліконфесійному середовищі свобода віросповідного вияву певним чином корелюється із рівнем толерантності у відносинах між конфесіями, від станом цих відносин, їх атмосферою. Зауважимо, що в цьому аспекті йдеться не про свободу совісті чи свободу віросповідання в прямому сенсі їх виміру, а передовсім про свободу зовнішніх виявів, про свободу сповідання й проповідання своєї

віри, а відтак про свободу віросповідного вияву в атмосфері толерантності та взаємоповаги. Як показує аналіз релігійної ситуації в Україні (зокрема в рамках проекту «Моніторинг релігійної свободи в Україні», здійсненого Релігійно-Інформаційною службою України) саме в означеній царині реально існує небезпека нетерпимості, атолерантності [Антошевський Т., Коваленко Л. Моніторинг релігійної свободи в Україні. – Львів, 2007.- С.6-13, 107-112].

Джерельна база для цього є значною. Передовсім нетолерантний, можна сказати, антагоністичний (хоча часто латентний за своїм характером) тип відносин існує між православними церквами України: УПЦ МП, УПЦ КП і УАПЦ, між УПЦ МП і РКЦ, УГКЦ. Особливо нетерпимими є відношення так званих традиційних церков до нетрадиційних. Діяльність останніх, свобода їх віросповідного вияву сприймається «традиційними» релігійними організаціями вкрай негативно, а нерідко - й вороже. Неорелігійний компонент конфесійного середовища в Україні розцінюється «традиційними церквами» як «відвертий деструктив», а діяльність нових релігійних утворень як така, що «сприяє розмиванню духовних засад» українського народу, його національної культури та самобутності. Таке відношення «традиційних церков» до «нетрадиційних» (про відносини, взаємини вести мову не має підстав), оцінка діяльності останніх певним чином резонує і на відношення до неорелігій з боку окремих органів влади, чиновників, зокрема на регіональному рівні. Це проявляється в незаконних обмеженнях свободи їх віросповідного вияву: перешкоди в реалізації права на мирні зібрання, богослужіння під відкритим небом. Це мало місце, зокрема, в Білій Церкві, в Донецьку та інших містах: тяганина, порушення термінів реєстрації; відмови (частіше належно необґрунтовані) у виділенні земельних ділянок для забудови (Вінницька, Київська, Донецька та Запорізька області). Такі ж проблеми виникають і в релігійних меншин [Там само. – С.121, 123].

Окрім того, серйозну шкоду свободі віросповідного вияву неорелігійних утворень наносять тенденційні, нетерпимі за своєю суттю, публікації в окремих газетах, в т. ч. й релігійних телепередачах, що розпалюють міжконфесійну ворожнечу. Це заборонено законами України. Однак державні органи на такі випадки практично не реагують. В цьому контексті вкрай необхідною постає потреба, цілеспрямованого на державному рівні, формування клімату толерантності в українському соціумі. Адже толерантність – це передусім активна позиція, що формується на

основі визнання універсальних прав та основних свобод людини, зокрема, і в першу чергу, свободи совісті, свободи віросповідного вияву [Див.: Декларація принципів толерантності. – К., 1996. – С.9]. Формування установок толерантної свідомості й поведінки, зокрема віруючих, віротерпимості, поваги до віросповідної «інакшості», до її гідності поза сумнівом сприятиме розширенню можливостей реалізації свободи віросповідного вияву як на індивідуальному, так і на спільнотному рівнях.

Українська держава в рамках існуючого законодавства про свободу совісті та релігійні організації має вжити рішучих заходів, щоб не допустити, зокрема на регіональному рівні, «встановлення будь-яких переваг або обмеження одного віросповідання чи релігійної організації щодо інших» [Свобода совісті та віросповідань...- С. 85]. На такі випадки, до речі, звертається увага в уже згадуваній нами «Доповіді бюро Держдепартаменту США з питань демократії, прав людини і праці американському Конгресу від 29 вересня 2006 року». Зокрема, особливий акцент у контексті свободи віросповідного вияву робиться на прикладах так званого регіонального «підходу» до вирішення проблем діяльності релігійних організацій, який узалежнений віросповідною прихильністю місцевого чиновника, його політичною заангажованістю, нехтуванням вимог закону [Див.: Релігійна панорама. 2006. - №10.- С.49, 51-54]. Ці та багато інших проблем потребують свого вирішення. Цьому сприятиме і нова редакція Закону «Про свободу совісті, світогляду, віросповідання та релігійні організації» в разі прийняття її Верховною Радою України. В ньому є чимало положень, спрямованих на розширення демократичних засад, що уможливають повноцінну реалізацію свободи віросповідного вияву в нашій країні як з боку віруючих особистостей, так і релігійних спільнот. Свобода совісті, свобода віросповідання мають усі можливості набути в Україні нового, більш широкого і повноцінного вияву в контексті розширення дії демократичних принципів, постати як один із фундаментальних компонентів людського буття.